

MIRJANA TROŠELJ

**JUŽNOVELEBITSKA MIRILA – OD ISTRAŽIVANJA
PROFESORA ANTE GLAVIČIĆA DO DANAS ***

Mirjana Trošelj
Donje Vrapče 58
HR 10000 Zagreb
mitroselj@gmail.com

UDK: 736.048:39](497.5 Velebit)
39:7.04](497.5 Velebit)
Pregledni članak
Ur.: 2013-12-17

Prof. Ante Glavičić provodio je krajem sedamdesetih godina prošloga stoljeća sustavna povijesno-arheološka i etnografska istraživanja na južnom Velebitu i njegovu Podgorju. Pokazalo se da velebitski prostor otvara brojne probleme od pretpovijesti do 20. st. pa je toj složenoj problematici trebalo pristupiti interdisciplinarno, drugim riječima; trebalo se kretati iz jedne znanstvene discipline u drugu da bi se došlo do relevantnih rezultata. Takav pristup doveo ga je i do etnološkog problema mirila od sjevernog do južnog Velebita, iznoseći njihove razlike u razmatranim aspektima. Budući da je autorica od 1981. bila sudionica nekih njegovih ekspedicija na južnom Velebitu, cilj je ovoga rada prikazati mirila južnog Velebita, od njegovih prvih rekognosciranja do danas, kada su nakon sanacije, 2007. g., proglašena zaštićenom nematerijalnom kulturnom baštinom, i na njegovim temeljima potvrditi i proširiti razlikovne nijanse mirila sjevernoga i srednjeg u usporedbi s južnim Velebitom.

Ključne riječi: prof. Ante Glavičić, mirila, sjeverni, srednji i južni Velebit

Uvod

Prof. Antu Glavičića autorica je upoznala 15. 8. 1980. g. na Velikom Rujnu, na južnom Velebitu. Tom prilikom razgovarali su o obostranim rezultatima istraživanja *mirila*, i otada je započela njihova suradnja.

Pokrenuli su projekt *mirila* na južnom Velebitu za *Senjski zbornik* radi prikupljanja i kompariranja građe na materijalnoj (registriranje lokaliteta, suhozidna gradnja i geografska rasprostranjenost), duhovnoj (običaji i vjerovanja) i umjetničko – simboličkoj razini (sakralni prostor, likovno ukrašavanje – *dušini* simboli na *mirilima*). U radu se nastoje prikazati rezultati tih istraživanja koji upućuju na neke specifičnosti i razlike *mirila* južnog Velebita u odnosu na sjeverni i srednji, a koje je prof. Ante Glavičić uočio već 70-ih godina prošloga stoljeća. To su u prvom redu: naziv *mirila/počivala*, gradnja *mirila*, tipovi uzglavnice i uznožnice (podnožnice), epigrafija i likovni ukrasi. Iste godine, 1980., izišla je u *Senjskom zborniku* njegova studija o *mirilima* i *počivalima* na Velebitu, prva opširna studija,¹ nakon prvih zapisa planinara – velebitaša s početka 20. st.² Tako smo dobili cjelovitu sliku o običajnoj dimenziji *mirila* i njihovom nastajanju u sklopu pogrebnog obreda. U studiji su fotografski istaknuta *mirila* Tribnja: Među klancin, Renjovac (Reljinovac) i Bili Sinokos, iz 1978.³

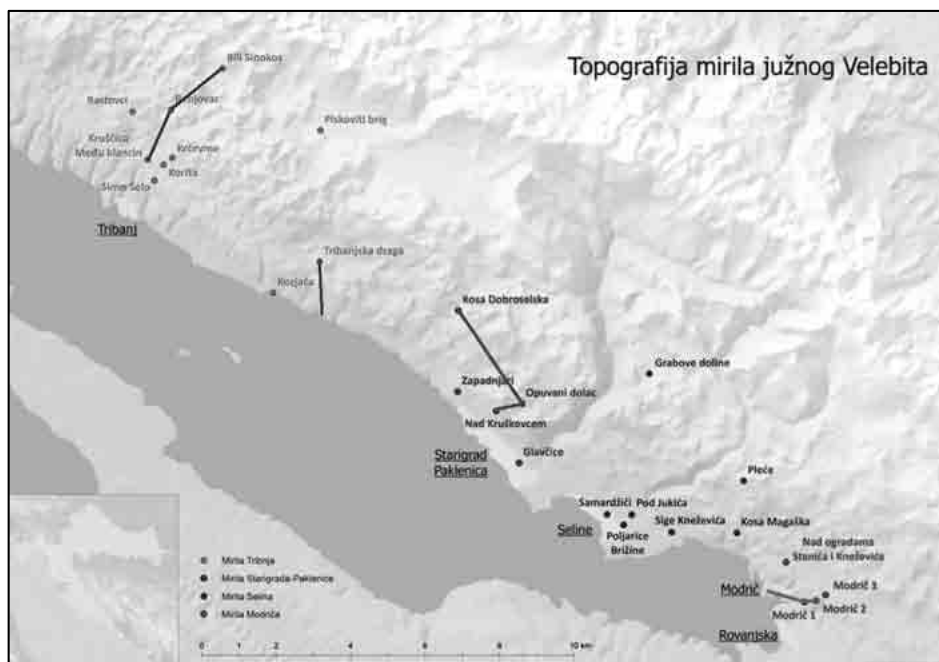
Od 1981. autorica je s prof. Antom Glavičićem, Filkom i Jurjem Lokmerom provodila ekipna interdisciplinarna istraživanja s dvaju lokaliteta Nad Kruškovcem i Kosa Dobroselska na putu od Brđana do Velikog Rujna u Starigradu – Paklenici (Sl. 1-3). Iste su godine autorica i prof. Ante Glavičić prilikom arheoloških rekognosciranja dviju velikih gradina i kastruma sv. Trojica i Modrič, registrirali u njihovoj neposrednoj blizini Matjašička *mirila* – Tribanjska draga i Modrič 1 i Modrič 2. U zajedničkoj korespondenciji autorica je izdvojila pismo od 4. 11. 1981., u kojem prof. Ante Glavičić ističe da su *južnovelebitska mirila dekorativnija i sadržajnija od mirila sjevernog i srednjeg Velebita. To su prave male nekropole koje bi trebalo temeljitije istražiti.* Prilikom obilaska Opuvanog doca 1982., izjavio je da bi se *južnovelebitska mirila dala lijepo sanirati jer se ispod drače sigurno krije čitavo jedno bogatstvo ruralne umjetnosti.* Ta vizionarska zamisao prof. Ante Glavičića, ostvarila se u razdoblju od 2002. do 2006. godine.

*Priopćenje je održano na znanstvenom skupu povodom 10-godišnjice smrti prof. Ante Glavičića, održanom 26. i 27. 4. 2013. u Senju.

¹ A. GAVIČIĆ, 1980, 197-210.

² J. POLJAK, 1929, 1937, 43-45, I. KRAJAČ, 1934, 161-168 i prvi snimatelj velebitskih mirila u povijesti, R. SIMONVIĆ, 1924. Poslije Drugog svjetskog rata jedan poetski članak o velebitskim mirilima donosi B. FUČOĆ, 1958, 106-110, a M. GAVAZZI analizira počivala (mirila), njihovu geografsku rasprostranjenost i podrijetlo, 1978, 197-205, u vrijeme kada prof. Ante Glavičić stopama spomenutih velebitaša nastavlja istraživanje velebitskih mirila.

³ Snimio ih je Srećko Božičević.

Sl. 1. Topografija mirila južnog Velebita. Lokaliteti istraživanja prof. Ante Glavičića označeni su crtama. Kartu izradili Mirjana Trošelj i Vlatko Roland 2013.

Južnovelebitska mirila prije i nakon sanacije 2002.

Provodeći krajem sedamdesetih godina prošloga stoljeća sustavnija istraživanja *mirila* sjevernog i srednjeg Velebita, a potom i južnoga, prof. Ante Glavičić u svojoj studiji donosi rezultate tih istraživanja. Komparativno ističe neke razlike u gradnji, orijentaciji pokojnika na *mirilu* i ornamentalnom ukrašavanju. *Mirilo je bilo mali nadgrobni humak (sjeverni i srednji Velebit) ili bi se ono izradilo od lijepo obrađenih kamenih ploča (južni Velebit).*⁴ Sintagmom *nadgrobni humak (gromila)* govori o naslaganom kamenju između uzglavnice i uznožnice bez ikakve klesarske i graditeljske obrade. Na isti način podizala su se *mirila – počivaljke* na području Ravnih kotara, Bukovice i Dalmatinske zagore.⁵ Graditeljsku razliku ponovno ističe u popločenju podnice: *U južnom je Velebitu međuprostor popločen lijepo obrađenim kamenim pločama, a u sjevernom*

⁴ A. GLAVIČIĆ, 1980, 203.

⁵ M. KATIĆ, 2013, 71.

*Velebitu običnim kao grobni humak.*⁶ Razlike u gradnji pripisuje kvaliteti vapnenca koji je u sjevernom i srednjem Velebitu (*mirila* između Marame i Mliništa, Dundović Pod – Živi Bunari) više krševit – nepravilan, a u južnom Velebitu više pločast, ravnih ploha (Tribanj, od Ljubotića do Bilog Sinokosa) (Sl. 4). Ova teza o kvaliteti vapnenca ne bi bila posve primjenjiva za južni Velebit, budući da do kraja sedamdesetih godina prošloga stoljeća, prof. Ante Glavičić nije istraživao *mirila* selinskog područja, na kojima se naišlo na uzglavnice i uznožnice izgrađene od sigastog (Sige Kneževića, Poljarice i Brižine), dolomitnog (Korita) i kamena *čvrste/kalcita* (Grabove doline), vješto obrađenog za gradnju, pa se može zaključiti da oblik i kvaliteta kamena nisu razlog da se na njemu ne izvrši klesarska intervencija. Prije bi se dalo naslutiti da je u pitanju gubitak konteksta (povijesnog i regionalnog) i da klesarsko – zidarsko uređenje više nije imalo nikakvoga simboličkog značenja na sjevernom i srednjem Velebitu. Prema toj pretpostavci, *mirilo* postaje samo mjesto sjećanja jedne navike na kome počiva pogrebna povorka, dok se njegov vjersko – simbolički smisao u kolektivnom sjećanju izgubio ili zaboravio.⁷ Spomenuta mirilišta na južnom Velebitu građena su prema datiranim natpisima od 19. do 20. st. Ona koja nemaju natpis, nego samo ukras, a takvih je najveći broj, mogla bi biti starija (s kraja 17. i 18. st). Na tu pretpostavku upućuju dva čimbenika: istrošenost reljefa i nečitkost likovnog motiva i činjenica da su do 19. st. majstori bili nepismeni ili samouki, pa su se priklonili ukrašavanju *mirila* tradicijskim likovnim motivima, ideogramskim simbolima koji su u tom povijesnom kontekstu možda imala još neki određeni smisao. Tu su tradiciju kasnije u 19. i početkom 20. st. nastavili samouko opismenjeni majstori, koji paralelno s urezivanjem natpisa, nastavljaju prema starim uzorima urezivati isto znakovlje, s jasno uočljivim reljefom i dobro vidljivim motivom.

Ovi podatci do danas nisu zabilježeni za sjeverni i srednji Velebit, a ne navodi ih ni prof. Ante Glavičić. Moguće je da je iz prethodno navedenih usporednih podataka, na sjevernom i srednjem Velebitu i drugi naziv za *mirila* – *počivala*, dok je na južnom isključivo *mirila*,⁸ zbog obreda mjerenja pokojnika *na sveton mistu di je zadnji put sta na zemlju i di će mu poslen mirenja ostat duša*,⁹ a

⁶ A. GLAVIČIĆ, 1980, 204.

⁷ K. HROBAT, 2010, 41.

⁸ Prema kazivačima iz sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća, *mirilo* se zove zato što se na njemu *uzimala mira pokojniku, mirilo se s dva kamena kol'koj' dug, a kol'koj' tilo t'likaj' i duša. Tuj' un sta' i upočinija zadnji put na zemlji i zadnji put se oprostija s ovin životon dok mu se duša dilila s tilon. Toj' sve skupa trajalo 15' do 20' pa smo unđa pošli šnjim dalje na groblje.* O ovom pitanju vidi popis kazivača iz prošlog stoljeća u: M. TROŠELJ, 1991, 200-222.

⁹ Prema kazivanjima Maše Poljak, rođ. 1938. i Slavke Poljak, rođ. 1920, Tribanj-Šibuljina.

Sl. 2. Nad Kruškovcem (foto:Juraj Lokmer, 1980.)

počivala ondje imaju drugu konotaciju.¹⁰ Može se istaći još jedan bitan čimbenik u gradnji na južnom Velebitu, a to je socijalni (ekonomski) status obitelji ili cijeloga roda. Siromašnije obitelji nisu mogle platiti majstoru, graditelju *mirila*, lijepo oblikovanje i ukrašavanje pa su ih članovi roda sami gradili, rabeći prirodno prikladne kamene ploče bez znatnijeg dotjerivanja i ukrašavanja (Matjašička *mirila* – Tribanjska draga).¹¹ Može se pretpostaviti da je taj čimbenik mogao biti presudan i na sjevernom i srednjem Velebitu, prije negoli kvaliteta kamena. Prof. Ante Glavičić donosi podatak da se svaki kamen upotrijebljen za gradnju bez klesarske intervencije, postavio između uzglavnog i uznožnog kamena *tako da se strana koja je ležala na zemlji okrene gore*.¹² Sličnim postupkom *izvrtalo se kamenje* na bukovačkim i ravnokotarskim *mirilima* (*počivalima*, *počivaljkama*) nakon *mirenja* pokojnika. Ona strana kamena koja je ležala na zemlji okretala se da *gleda u nebo*. Ta se radnja ponavljala na istom *mirilu* za svakoga idućeg

¹⁰ M. TROŠELJ, 2013, 30-70.

¹¹ M. TROŠELJ, 1981-1982, 119.

¹² A. GLAVIČIĆ, 1980, 204.

Sl. 3. Dokozići – Sinokos (foto: Filka Lokmer, 1980.)

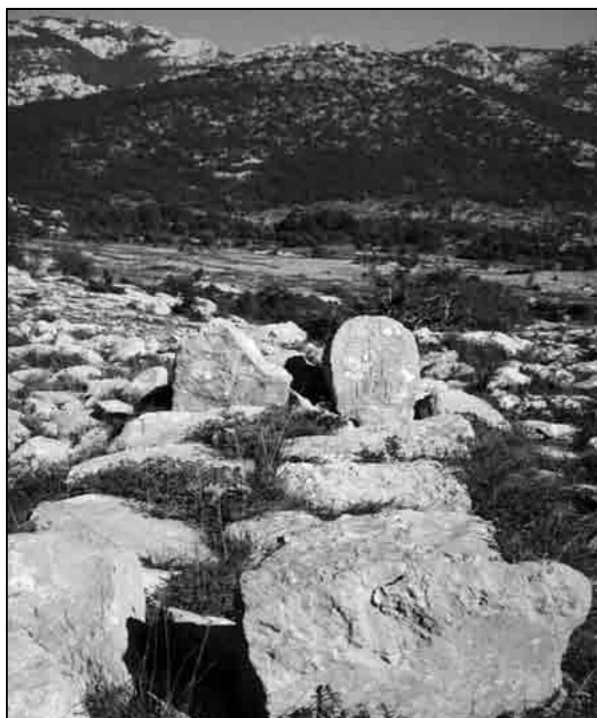
pokojnika.¹³ Takav postupak gradnje nije zabilježen na južnom Velebitu, jer je svaki član zajednice morao imati svoje posebno *mirilo* na zajedničkom mirilištu, budući da *svaki pokojnik ima svoju dušu*.

Prof. Ante Glavičić ističe razliku i u orijentaciji uzglavnice – uznožnice. Na sjevernom i srednjem je istok – zapad (točnije bi bilo reći zapad – istok, jer je glava pokojnika na zapadnoj strani, a licem "gleda" u istok, kako i sam navodi). Na južnom je istok-zapad, što bi značilo da je glava pokojnika na istoku i licem gleda na zapad.¹⁴ Kasnijim istraživanjima nakon sanacije mirila na južnom Velebitu utvrđene su različite orijentacije uzglavnice – uznožnice. One su ovisile o dvama čimbenicima. Prvi se odnosi na geografski položaj naselja u planini spram mjesnoga groblja na moru. Ako je naselje na zapadu ili sjeveru a groblje na jugoistoku, onda je orijentacija zapad – istok. Takvih je lokaliteta najveći broj. Međutim, postoje naselja orijentirana spram groblja istok – jugozapad, istok – zapad, sjeveroistok – jugozapad, a mirilišta su ipak

¹³ M. KATIĆ, 2013, 71.

¹⁴ A. GLAVIČIĆ, 1980, 203-204.

Sl. 4. Bili Sinokos (foto: Darko Trošelj, 1993.)

orijentirana suprotno očekivanju zapad – istok (Sirno selo, Korita, Sige Kneževića, Renjovac, Među klancin). To znači da se pokojnika okretalo tako da mu glava bude na zapadu, a lice i tijelo usmjereno prema naselju na istoku. Drugi čimbenik je simbolika, naročito naglašena u orijentaciji zapad – istok kada je glava pokojnika na zapadu i *gleda u izlazeće sunce* i *posljednji put oprašta se s njim*, što naglašavaju predajni izvori na cijelom južnom Velebitu.¹⁵ Naselja sjeveroistočno, istočno i jugoistočno od groblja imala su mirilišta orijentirana prema zimskom solsticiju, u smjeru istok – jugozapad i jugoistok – zapad, a to znači prema zalazećem suncu (Krčevine, Bili Sinokos, *mirila* u neposrednoj blizini groblja Ljubotić, nepoznatog roda, pretpostavlja se odseljenim Žeželjima u 19. st., Glavčice, Kosa Magaška, Grabove doline, Pleće, Pod Jukića, Modrič 1,2,4, Opuvani dolac – samo *mirila* istočnih naselja, dok su sjevernih orijentirana zapad – istok). Razvidno je da je ovdje više bio presudan prvi čimbenik, a to je geografski položaj mirilišta, koji iz čisto praktičnih razloga, prema smjeru puta, traži "nesimboličnu" orijentaciju, budući

¹⁵ M. TROŠELJ, 1992, 73; 2013, 34.

Sl. 5. Zapadnjari, različiti oblici uzglavne i uznožne ploče
(foto: R. Simonović, 1924.)

da je pokojnik na nosilima u takvom položaju da su noge naprijed, a glava iza, pa je tako i položen na zemlju: glavom na istoku s pogledom na *zalazeće sunce* (u zimskom ili ljetnom solsticiju). Ipak simbolika nije zanemarena, jer unutar sakralnog prostora na mjestu odabranom za gradnju *mirila najprije grane sunce da osvitli naše duše*.

Gradnja mirila

Budući da je na sjevernom i srednjem Velebitu izostalo oblikovanje uzglavnice i uznožnice, prof. Ante Glavičić se osvrće na neke južnovelebitske tipove uzglavnice – uznožnice, koje su većim dijelom na *gornjoj strani zaobljene ili u obliku krova na dvije vode*, pa ih uspoređuje s japodskim stelama, starokršćanskim sarkofazima i srednjovjekovnim nadgrobnicima – stećcima.¹⁶ Sustavnijim istraživanjima tijekom osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća i nakon sanacije, zabilježen je veći broj različitih tipova uzglavnica – uznožnica. Svakako su najbrojnija već spomenuta dva tipa: lučno-zaobljeni, dvoslivni (*trokutasti zabat*), slijede pravokutni, kvadratni, kockasti, trapezoidni i

¹⁶ A. GLAVIČIĆ, 1980, 204.

Sl. 6. Među klancin, različiti oblici uzglavnice i uznožnice u orijentaciji
zapad-istok (foto: Lepa Petri, 2002.)

amorfni tipovi s lijepo uređenim podnicama od isklesanih i pravilno položenih ploča poredanih u nizu, između uzglavnice i uznožnice suhozidnom gradnjom (Sl. 5-6). Poneke su imućnije obitelji i svoje grobove na grobljima duž velebitskog Podgorja također obilježavali prvim trima tipovima uzglavnica – uznožnica s podnicom ili bez nje.¹⁷ Pitanje istovjetnosti arhitekture *mirila* i groba na južnom Velebitu do danas nije posve rasvijetljeno, premda *mirilo* kao grob ili točnije grob kao *mirilo* na južnom Velebitu, prof. Ante Glavičić vidi kao prežetak *seoskih nekropola kasnog srednjeg i novog vijeka s područja sjeverne Dalmacije*.¹⁸ Na groblju Ljubotić na dvjema "preživjelim" grobnim uzglavnicama uklesan je natpis *Ovdi upočiva tilo...* Taj podatak bez dvojbe naglašava da na *mirilu upočiva duša*, iz čega proizlazi da su ljudi s južnog Velebita (Velebićani) u svojoj predodžbi o smrti dali prioritet *vječno živjoj duši* na *mirilu*, naspram prolaznom tijelu u zemlji. Zbog te predodžbe grob se više nije posjećivao ni uređivao osim kod sljedećeg ukopa, i to je trajalo sve do kraja osamdesetih godina 20. st. Iz predaje se doznaje da *ko je moga da je i grob lipo uredija kaj mirilo, a ko nije da ga je samo zasuja zemljon i zataka drveni križ*. Kada on istrune, točno mjesto i položaj groba

¹⁷ M. TROŠELJ, 2010, 63.

¹⁸ Više o ovom pitanju vidi: M. KATIĆ, 2010, 15-36; A. GLAVIČIĆ, 1980, 204-205.

Sl. 7. Krčevine, antroponimi s pridodanim sadržajima (foto: Josip Strmečki, 2013.)

kolektivno se zaboravilo pa su se sljedeći ukopi vršili "otprilike", prema položaju prvog ili preko drugih neoznačenih grobova u različitim smjerovima. Svijest o prolaznosti i smrti tijela koje će u grobu *postati zemlja* dovela je do toga da grob gubi svaki smisao i potrebu za uređenjem, nasuprot vjerovanju u *vječni život duše* na mirilištu, koje se posebno štvalo i radi toga dobilo sve oznake sakralnosti kao i odabrani geomorfološki krajobraz za njihovu lokaciju, koji je već od pretpovijesti mogao imati kontinuitet sakralnosti, o čemu svjedoče *gromile* (grobni tumuli) i kameni žrtvenici (Među klancin, Ljubotić, Modrič^{1,2,3}, Piskoviti brig).¹⁹ Geomorfološki odabrani krajobraz čine raskrižja, kose, prijevoji, klanci, doci, *brižine*, čistine kamenjara uz putove u blizini pretpovijesnih *gromila*, gradina, lokava i novovjekih votivnih kapelica s pogledom na okolicu. Odabrani prostor kraj puta za obred mjerenja, simbolički postaje granica (*mrgilj*, *međa*) između dvaju svjetova, on odvaja sakralno od profanog i time postaje sveti prostor koji simbolizira prijelaz iz ovostranog u onostrani svijet. U tome se vidi binarnost *mirila*, jer su preuzela funkciju posredovanja između ovoga i onoga svijeta, svijeta živih i svijeta mrtvih. Drugim riječima, funkcija im je da se duša uspješno preseli s ovoga na drugi svijet. Ona duša koja to nije mogla, to je *ukleta*, *grišna* duša, ona ostaje na zemlji i postaje zoomorfna (zmijolika). Često se zavlači u stara *grčka*, *iliriska* i *turska* groblja i čeka da je netko oslobodi ukletosti da bi se mogla preseliti

¹⁹ M. TROŠELJ, 2010, 64.

na drugi svijet.²⁰ Ako duša nije *namirena mirilom*, ili ako je ukleta, ulazi u sfere nadnaravnog i kao takva, predstavlja opasnost za žive, pa *mirila* u magijskoj konotaciji imaju i apotropejsku funkciju prema živima. Nameće se pitanje nisu li i likovni motivi – simboli bili apotropeji koji štite dušu od zlih sila na njezinu putu u onostrano, kao što su to bili simboli na stvarnim grobovima pretpovijesnih Ilira.²¹ Predstave o *mirilima* na južnom Velebitu oblikovale su prave spomenike individualiziranoj duši, i to je ono što ih razlikuje od svih sličnih pojava u užem, ali i širem geografskom prostoru.²² Prof. Ante Glavičić o tome ne donosi nikakve podatke za sjeverni i srednji Velebit, ali naglašeno poistovjećuje *mirila* i počivala, jer je pogrebna povorka morala na *zgodnim mjestima počinuti* pa su *ta mjesta postala počivala ili mirila*.²³

Epigrafske značajke

Posebnost južnovelebitskih *mirila* čine epigrafija i likovni prikazi (ornamenti i simboli), redovito uklesani na unutarnjoj *izglačanoj* plohi uzglavnice koja je na najvećem broju mirilišta viša od uznožnice pa je na neki način razumljivo da je ključni nositelj simboličkog predočenja pokojnika i njegove duše. Ponegdje je motiv vrlo minijaturno uklesan i na bočnim stranama i vrhu uzglavnice (Među klancin). Na nekim *mirilima* većine mirilišta pojavljuje se ili natpis ili ukras, i na douzglavnici i uznožnici (Opuvani dolac, Među klancin). Te dvije ploče nadopunjavale su epigrafiju i ornamentiku uzglavnice. Epigrafsko i ukrasno bogatstvo *mirila* južnoga Velebita, naročito je došlo do izražaja nakon sanacije od 2002 do 2006., što je s pravom istakao prof. Ante Glavičić davne 1982. U svojoj studiji ne donosi podatak da je na sjevernom i srednjem Velebitu naišao na urezane natpise i ukrase (osim ponekog znaka križa) pa bi se moglo pretpostaviti da je ta praksa bila zanemarena iz istoga razloga kao i klesarsko oblikovanje ploča za suhozidnu gradnju. Ista obilježja u tom smislu, vrijede i za bukovačka i ravnokotarska *mirila*. Prof. Ante Glavičić, kao i njegovi prethodnici, navode podatke o tom pitanju samo s južnog Velebita: *na uzglavnicama nalaze se uklesani veći i manji križevi, inicijali imena i prezimena te godina smrti*, na primjeru mirilišta Bili Sinokos i Među klancin.²⁴ Po tome se vidi da je na južnom Velebitu ostala duboko ukorijenjena tradicija umjetničkog oblikovanja, što nas navodi na

²⁰ M. TROŠELJ, 2011, 349-350.

²¹ A. STIPČEVIĆ, 1981, 84.

²² K. HROBAR, 2010, 44; M. KATIĆ, 2012, 130.

²³ A. GLAVIČIĆ, 1980, 200.

²⁴ A. GLAVIČIĆ, 1980, 204.

pomisao da se religiozno – simbolički kontekst zadržao, duže negoli na sjevernom i srednjem Velebitu, premda je smisao obreda mjerenja bio isti.

Prema dosadašnjim istraživanjima može se konstatirati da natpisi na mirilištima južnog Velebita imaju sve oznake ruralne sepulklarne epigrafije: kratki su, lapidarni, plitko uklesani latiničnim pismom, različite grafije, često u profilaciji, a donose bitne podatke o pokojniku i snažno asociraju na srednjovjekovne i novovjekovne ruralne, grobne natpise duž jadranskog zaleđa.²⁵ Uklesani su na uzglavnici sa znakom križa na vrhu, sa strane ili pri dnu natpisnog polja. U nedostatku natpisnoga polja na uzglavnici, sadržaj natpisa proširio se i na douzglavnicu (Među klancin, Opuvani dolac). Manji broj je izveden nespretno, rustično sa zrcalnim slovima ili su slova *pobjegla* s plohe što je dovelo do neskladne kompozicije unutar natpisnoga polja. Razvrstani su u nekoliko skupina: 1. inicijali pokojnika, 2. inicijali s križem, 3. inicijali s godinom smrti, 4. puni oblik antroponima kao jednočlane, dvočlane i tročlane formule s pridodanim sadržajima, 5. antroponimi i vjerske formule s pridodanim sadržajima, 6. nečitki natpisi zbog nejasnog pisma i nejasne grafije; riječ je o dvjema uzglavnicama za koje su potrebne suvremene metode u epigrafskoj analizi (Samarđžići, Nad Kruškovcem), 7. antroponimi s pridodanim kraticama, 8. antroponimi prošireni punim formulama umra/umrla, upočiva, uspomeni i drugi (Sl. 7).²⁶ Premda nam *mirilo* u cjelini predočava fiktivan identitet pokojnika, natpis na uzglavnici jasno ga i dokumentira. Najstariji sačuvani natpis na Velebitu potječe iz 18. st. na mirilištu Među klancin, koji Andrej Pleterski analizira metodom brojeva prema antičkim (rimskim) mjerilima simbolike brojeva povezujući ga s najmlađim natpisom iz 1971. U interpretaciji tih dvaju natpisa polazi od teze da se u njima prikriveno održala stara vjera u simbolici trojstva ili trodijelnog svijeta, koji predstavlja strukturu kozmosa: gornji – nebeski, srednji – zemaljski i donji – podzemni svijet (Pleterski 2010:146, 2013:85).²⁷ U prilog ovoj tezi išli bi i neki likovni motivi na mirilima, primjerice, arhetipski trozub (Korita), modificirani trozub (Među klancin, Opuvani dolac, Piskoviti brig) i axis mundi (Renjovac).

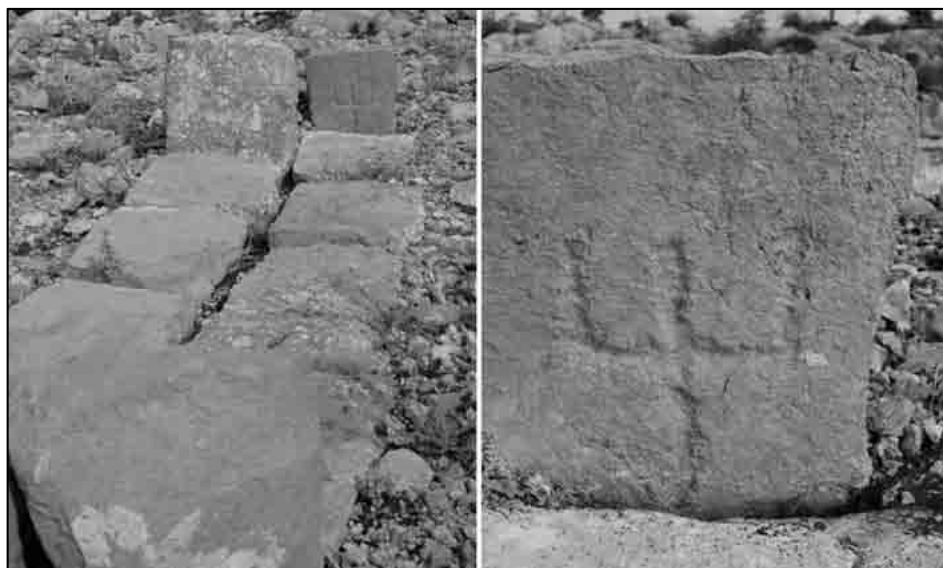
Likovni motivi

Prof. Ante Glavičić, kao i njegovi prethodnici, spominju samo običan križ kao likovni motiv na *mirilima*. Međutim, likovni motivi (ornamenti i simboli) na južnom Velebitu, na uzglavnici, ponegdje i na douzglavnici i

²⁵ A. FREUDENREICH, 1966, 422-424.

²⁶ M. TROŠELJ, 2010, 66-75.

²⁷ A. PLETERSKI, 2010, 146; 2013, 85.

Sl. 8. Korita, trozub ili orant (foto: Darko Trošelj, 2008.)

uznožnici u uleknutom reljefu, čine značajnu komponentu ove ruralne umjetnosti, čiju će cjelovitu analizu tek trebati rasvijetliti suvremenijim metodama i tehnologijama. Rješavanje ovog pitanja, koliko god temeljito ispitali podrijetlo, simboliku i ikonografsku analizu svakoga motiva odvojeno, ostat će i dalje otvoreno pitanje povijesno – geografskog konteksta, simboličke konotacije, kolektivnoga i individualnog svjetonazora i sjećanja (ili zaborava) majstora klesara i zajednice. Većinu njih možemo komparirati s motivima drugih spomenika funeralne, sakralne i profane umjetnosti od pretpovijesti do 20. st., ali to ne znači da se semantički podudaraju. Ikonografski su analogna nekim pretpovijesnim motivima – kulturnim simbolima, primjerice: križ, solarni križ, svastika, romb, trozub (orant?) (Sl. 8) i spirala,²⁸ zatim srednjovjekovnim i novodobnim kršćanskim motivima: križ (latinski i grčki), Andrijin, Jeruzalemski, ponovljeni, štakasti, jabučasti, rozeta, pentagram, antropomorfni, teomorfni, solarni (Krist - Sunce pravde) (Sl. 9), razgranati (Sl. 10) i axis mundi (Sl. 11).²⁹ Neki od spomenutih motiva javljaju se i modificirani, primjerice, svastika (Sl. 12) i

²⁸ O religioznim simbolima iz pretpovijesnog doba na našem tlu vidi: A. STIPČEVIĆ, 1981, 82-183.

²⁹ Vidi: Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, 1979; B. MIGOTTI, 1995, 272.

Sl. 9. Opuvani dolac, arhetipski i dekorirani solarni križ
(foto: Josip Strmečki, 2013.)

trozub, a neki su naglašeno dekorirani poput solarnog *latičastog* križa (Sl. 13).³⁰ Jesu li se astralni motivi (osobito svastika i solarni križ) transponirali iz pretpovijesti u kršćanstvo i postali na mirilištima tradicija koja je opstojala do 20. st., pitanje je za daljnja istraživanja. Metodom otiskivanja motiva s kamena, dobili smo sliku ideogramskih simbola, većina semantički nečitljiva, budući da nam je njihov povijesno – geografski kontekst, unatoč analogijama, još uvijek nepoznat, a nepoznavanje konteksta ograničava spoznajne domete u analizi forme i sadržaja određenog motiva.³¹ Ako jezik simbola predstavlja prežetak pretkršćanskih vjerovanja o duši i njezinu zagrobnom životu, o čemu govore i predajni izvori, tada bi se simbolička konotacija bilo kojega solarnog motiva mogla povezati s pokojnikom koji se *na mirilu oprašta sa suncem, a njegova će duša vično živiti u njegovom svitlu*. Prema ovom vjerovanju, dalo bi se naslutiti da se sunce javlja kao arhetipski psihopomp,³² a *mirila* su dušini posrednici između zemaljskog i nebeskog. Seljenje duše (pokojnika) na nebo izriče i kršćanska molitva na

³⁰ M. TROŠELJ, 2010, 77-91

³¹ R. SENJKOVIĆ, 1991, 140.

³² S. KUKOČ, 1990/91, 5-18.

Sl. 10. Opuvani dolac, razgranati križ (foto: Josip Strmečki, 2013.)

grobu pokojnika: *I svjetlost mu/joj vječna svijetlila na nebu*. Problem ipak nije razriješen, jer se isti motivi javljaju i na folklornoj građi i pitanje je nisu li u nekom povijesnom kontekstu preuzeti iz nje.³³ U kojoj su mjeri u tradicijskim vjerovanjima prežitci starih kultova (duše, sunca) utjecali na ideogramski jezik južnovelebitskih *mirila*, pitanje je koje otvara nove probleme u daljnjim istraživanjima. Većinu astralnih motiva nalazimo i na nematerijalnoj kulturnoj baštini, primjerice, bosanskohercegovačkoj tradicijskoj tetovaži, a motive teomorfnog križa (stilizirani lik s raširenim rukama), motiv raširene šake i axis mundi, nalazimo u nešto plastičnijoj formi i na stećcima.³⁴ Obje kulturne pojave (pod mletačkom i turskom

³³ O ovom pitanju više: R SENJKOVIĆ, 1992, 45-66.

³⁴ M. WENZEL, 1965, M. Trošelj, O mogućim analogijama nekih ukrasnih motiva na mirilima, Priopćenje održano na znanstvenom skupu Vilinska vrata 5. 10. 2012. u Lovincu, Lika (u pripremi za tisak).

Sl. 12. Nad Kruškovcem, modificirana svastika tzv. četverokuka
(foto: Mirjana Trošelj, 2011.)

vlašću) funkcioniraju paralelno s *mirilima* u 16. st. U mletačkoj arhivskoj građi iz tog vremena dokumentirana su *mirila* na mletačko – turskoj granici u Ravnim kotarima.³⁵ To je vrijeme seljenja i preseljenja stanovništva s jugoistoka prema sjeverozapadu, točnije, s turskog tla na mletačko i austrougarsko pa bi prouzročitelj *mirila* i njihovih likovnih motiva najvjerojatnije trebalo tražiti na jugu jadranskog zaleđa, prostoru na kojem je tijekom povijesti dolazilo do prožimanja i asimilacije različitih etničkih zajednica u kulturnom i religijskom smislu.

Razvidno je da se bogat fundus likovnih motiva na južnom Velebitu kreće u širokom rasponu, otkrivajući nam prožimanje tradicije, kroz simboliku pretpovijesnog i kršćanskog svijeta transponiranu u novodobnu ruralnu stvaralačku misao, ali vjerojatno već u rano doba bez čitljive simboličke konotacije. Od sredine 20. st., prema predajnim izvorima, simbolika je posve zaboravljena i motiv predstavlja samo ukras ili *šaru*.

³⁵ I. ANZULović, 1998, 61-62, 77.

Sl. 13. Opuvani dolac, latiĉasti solarni križ (foto: Lepa Petri, 2003.)

Zaključak

Prof. Ante Glaviĉić uĉinio je sedamdesetih godina prošloga stoljeća veliki korak u iscrpnoj analizi fenomena *mirila* na cijelom Velebitu. Iz njegove studije svi istraživaĉi crpe relevantne podatke i polaze od nekih njegovih teza i pretpostavki za daljnja istraživanja. Ovdje se, na temelju njegova rada i predajnih izvora, uspoređuju razlike *mirila* na sjevernom, srednjem i južnom Velebitu. One su se pokazale u svim razmatranim aspektima: duhovno – religioznom, graditeljskom, orijentacijskom, epigrafskom i likovno – simboliĉkom. Na temelju rezultata moţe se zaključiti da su istaknute razlike nastajale u razliĉitim povijesnim okolnostima, od novog vijeka do 20. st., ĉiji kontekst do sada nije

utvrđen. Prema prof. Anti Glavičiću i kasnijim istraživanjima, običajna dimenzija u obrednim nijansama neznatnih je razlika na cijelom Velebitu, budući da su odraz jedne tradicijske duhovno – religijske kulture koja se izražavala u obrednom mjeranju pokojnika i simboličkom prijelazu njegove duše iz zemaljskog u nebeski, *kozmički* život. Ipak je obred mjeranja u određenom povijesnom kontekstu poprimio različite izražajne oblike na sjevernom i srednjem Velebitu u odnosu na južni, na kojem se tradicija najduže očuvala. To se u prvom redu odnosi na naziv *mirilo*, za obilježavanje mjesta mjeranja pokojnika, i pritom ne predstavlja mjesto počivanja pogrebne povorke, nego samo pokojnika koji je *zadnji put sta na zemlju* kraj puta kojim je za života svakodnevno prolazio. Iako je za oba naziva *mirilo/pogrebno počivalo* simbolika ista, pitanje je zašto je drugi naziv rašireniji i izvan prostora Velebita, budući da sam naziv *počivalo* na južnom Velebitu, označava mjesto odmaranja žena s teškim uprtom na leđima koji su nosile iz Podgorja na ljetna staništa u planini ili radi trgovačke razmjene u Lici. Veće razlike izražene su u različito usmjerenom položaju mirilišta i orijentaciji uzglavnice – uznožnice i majstorskoj klesarsko – zidarskoj vještini u oblikovanju i slaganju ploča suhozidne gradnje. Naposljetku, najveća razlika urezana je u memoriji epigrafije i stvaralačkom likovnom izrazu u bogatom fundusu ornamentalnih i simboličkih motiva apstraktno – geometrijske stilizacije. Stoga se uspoređivanje epigrafskoga i likovnog aspekta ne može provesti, budući da do sada nije zabilježen podatak o natpisima i ukrasima na *mirilima* sjevernoga i srednjega Velebita, pa se provela sažeta analiza epigrafije i likovnih motiva *mirila* južnoga Velebita. Na kraju možemo zaključiti da južnovelebitska *mirila* u bitnim aspektima (arhitekturom, epigrafskim značajkama i likovnim motivima), pružaju mogućnost za uspoređivanje s drugim spomenicima različite namjene u užem i širem geografskom prostoru od pretpovijesti do 20. st., posebno u ikonografiji likovnih motiva, premda će njihovo simboličko – semantičko tumačenje ostati problem za daljnja razmatranja.

Literatura i izvori

- Ivna AZULović, Razgraničenje između mletačke i turske vlasti na zadarskom prostoru 1576., nakon Ciparskog rata, *Zadarska smotra*, XLVII, 1- 3, Zadar, 1998, 53-149.
- Jean CHEAIER – Alain GHEERBRANT, Rječnik simbola – mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi, Zagreb, 2007, 719.
- Aleksandar FREUDENREICH, Narod gradi grobove – *Rad XI*. Kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom, 1964, Zagreb, 1966, 421-432.
- Milovan GAVAZZI, Počivala, u: *Vrela i sudbine narodnih tradicija – Iz davne europske kulturne baštine*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978, 197-205.
- Milovan GAVAZZI, Uz megalitik jugoistočne Europe, u: *Vrela i sudbine narodnih tradicija – Iz davne europske kulturne baštine*, Zagreb, 1978, 226- 231.

- Ante GLAVIČIĆ, Mirila i počivala na Velebitu I, *Senjski zbornik*, VIII, Senj, 1980, 197-210.
- Katja HROBAT, *Mrtva počivala* na Krasu v primerjavi z *mirili*, u: Andrej PLETERSKI i Goran Pavel ŠANTEK (ur.), *Mirila: kulturni fenomen, Studia Mythologica Slavica – Supplementa*, Supplementa 3, Ljubljana: ZRC SAZU, 2010a, 37-44.
- Mario KATIĆ, *Mirila: porijeklo i značenje*, u: TROŠELJ, (ur.), *Mirila: kulturni fenomen, Studia Mythologica Slavica – Supplementa*, Supplementa 3, Ljubljana: ZRC SAZU, 2010, 15-36.
- Mario KATIĆ, *Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom*, u: *Studia Mythologica Slavica*, XV, Ljubljana: ZRC SAZU, 2012, 117-133.
- Mario KATIĆ, *Bukovica i Ravni kotari, u: Mirila: nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 28. svibnja – 7. srpnja 2013, 71-78.
- Sineva KUKOČ (prema M. Eliadeu, 1981.,140), *Simboličke strukture u japodsko funeralnom kultu*, RFFZd, 30(17), Zadar, 1990/91, 5-18.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, 1979, 358-359.
- Branka MIGOTTI "Sol Iustitae Christus est", (Origenes) – Odrzi solarne kristologije na ranokršćanskoj građi iz sjeverne Hrvatske, *Diadora*, 16-17, Zadar, 1995, 263-290.
- Andrej PLETERSKI, *Prostor, običaji in spremembe na mirilih Kruščice in Korit*, u: Andrej PLETERSKI i Goran Pavel ŠANTEK (ur.), *Mirila: kulturni fenomen, Studia Mythologica Slavica – Supplementa*, Supplementa 3, Ljubljana: ZRC SAZU, 2012, 127-152.
- Andrej PLETERSKI, *Stara vjera velebitskih Podgoraca, uklesana u kamen*, u: *Mirila: nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 28. svibnja – 7. srpnja, 2013, 83-98.
- Reana SENJKOVIĆ, *Oko problema krsta s kukama (svastike)" – 60 godina poslije, Etnološka tribina*, 14, Zagreb, 1991, 135-150.
- Reana SENJKOVIĆ, *Motiv svastike u Dalmaciji od neolitika do XX. stoljeća, Ethnologica Dalmatica*, 1, Split, 1992, 45-66.
- Aleksandar SIPČEVIĆ, *Kulni simboli kod Ilira*, Sarajevo, 1981.
- Mirjana TROŠELJ, *Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada –Paklenice (I. dio)*, *Senjski zbornik*, IX, Senj, 1981-1982, 115-148.
- Mirjana TROŠELJ, *Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu*, *Senjski zbornik*, 19, 1992, 73-80.
- Mirjana TROŠELJ, *Mirila – spomenici dušama*, u: *Mirila: nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 28. svibnja – 7. srpnja, 2013, 31-70.
- Mirjana TROŠELJ, *Natpisi i likovni prikazi na velebitskim mirilima*, u: Andrej PLETERSKI i Goran Pavel ŠANTEK (ur.), *Mirila: kulturni fenomen, Studia Mythologica Slavica –Supplementa*, 3, Ljubljana: ZRC SAZU, 2010, 63-93.
- Mirjana TROŠELJ, *Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja*, *Studia Mythologica Slavica*, XIV, Ljubljana: ZRC SAZU, 2011, 45-370.
- Mirjana TROŠELJ, *Istraživanja mirila u južnom Velebitu (Malo Rujno)*, *Zadarska revija*, 6, Zadar, 1991, 200-222.
- Marian WENZEL, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo, 1965.

SOUTHERN VELEBIT MIRILO FROM THE RESEARCH OF PROFESSOR ANTE
GLAVIČIĆ TO TODAY

Summary

Prof. Ante Glavičić made a great step in the exhaustive analysis of the *mirilo* (spots marked by stones when people had died) phenomena over the entire Velebit area in the 1970s. From his studies researchers drew out the relevant data and began with some of his theses and assumptions for future investigation. Here on the basis of his work and mentioned sources, they compare the differences of *mirilo* in the northern, central and southern parts of Velebit. In all considered aspects they have all been proven: spiritually – in religious, architecture, orientation, epigraphically and artistically – symbolic. On the basis of the results it can be concluded that marked differences emerged in the various historical circumstances from the Modern Age to the 20th century, the context of which has yet to be determined. According to Prof. Ante Glavičić's and later research, the customary dimension in the ceremonial nuances is of very little difference over all of Velebit, since they are the reflection of one traditional spiritual-religious culture that is expressed in the ritual measuring of the deceased and symbolic crossing of his soul from the earthly into the heavenly, *cosmic* life. However the ceremony of measuring the deceased in a defined historical context acquired various expressive forms on the northern and central Velebit areas compared to the southern, where the tradition was preserved the longest. This primarily relates to the title of *mirilo* for marking the place of the measurement of the deceased and in this sense does not represent the place of resting of the funeral procession, but only of the deceased in which *he last time stood on the earth* the end of the journey of which he passed everyday of his life. Although the symbolism for both *mirilo/počivalo* (a funeral procession resting spot) is the same, the question arises why the other title is more widespread and outside the Velebit area, since the title *počivalo* itself in southern Velebit, marks the resting place of women with heavy straps on their backs which they wore from Podgorje to the summer habitats in the mountains or for commercial exchange in Lika. The greatest distinctions are expressed in the varying direction of the position of the *mirilo* sites and the orientation of the headstones - foot stones marking the deceased feet (i.e. his height) and the stonecutting - masonry skills in the shaping and stacking of slabs of drywall construction. Finally, the greatest difference is etched in the memory of epigraphy and creative artistic expression in the rich details of ornamental and symbolic abstract motifs – the geometric stylisation. Therefore the comparison of epigraphic and artistic aspects cannot be carried out, since to date information about the inscriptions and decorations on the *mirilo* of northern and central Velebit has not been recorded so the brief analysis of the epigraphy and artistic motifs of *mirilo* southern Velebit was carried out. In the end we can conclude that the southern Velebit *mirilo* in essential aspects (architectural, epigraphic features and artistic motifs), offer the possibility for the comparison with other monuments of various uses in the immediate and wider geographic area from the prehistoric to 20th century, particularly in iconographic artistic motifs, although their symbolic – semantic interpretation will remain a problem for further consideration.

Keywords: Prof. Ante Glavičić, *mirilo*, northern, central and southern Velebit.